

התפיסה המתפתחת של הרכיב האזרחי בלחימה

גיא שטולץ

לחימה באזורים צפופי אוכלוסין מהווה בעיה קשה. מעדותו של קצין שלחם במלחמת לבנון הראשונה עולה כי גם אז נמצאו אזרחים בשטחי לחימה, וכך היה גם במלחמות אחרות, שבהן היינו עדים למקרים של הימצאות אוכלוסייה במרחב הלחימה. לדוגמה, זקן שנקלע למרחב הלחימה בזמן שחיילים רצים סביבו תוך כדי ירי ומנסים לבצע את משימתם. עם זאת, בבחינת המלחמות האחרונות והעימותים העתידיים מתגלים שינויים. ראשית, לחימה בשטח בנוי וצפוף כמו בעזה ובסביבה שיש בה אזרחים, שהם הרוב. נוסף לכך, האויב שינה את שיטות הלחימה שלו, והוא משתמש כיום באוכלוסייה כמגן אנושי, וזה בהחלט השינוי והאתגר. כיום אנחנו מתמודדים עם המתח שבין הכרעת האויב שנמצא בשטח מאוכלס מצד אחד, ומצד שני – שמירה על מרקם החיים החיוני של האוכלוסייה. שחקן חדש הופיע בזירה – התקשורת – גם היא אחד הגורמים שלא היו נוכחים קודם בשטח בעוצמה כזו. התקשורת יכולה להוות מרכיב בעל השפעה רבה, ולהפוך מקרה טקטי לבעיה אסטרטגית ולאתגר אסטרטגי, וידוע שאירעו מקרים רבים כאלה.

כיצד משפיעה התמודדות עם האוכלוסייה על ההכרעה שהמפקד הצבאי רוצה להשיג, ואיך משפיע הדבר על מידת הלגיטימציה של צה"ל ושל מדינת ישראל להילחם, ועל מרחב הזמן האופרטיבי – כמה זמן יש לצבא כדי להשלים את משימותיו? לעיתים יכול הדבר להגיע עד כדי עצירת המבצע. המתח הזה יוצר לצה"ל אתגרים רבים ומגוונים: בידול האוכלוסייה מהאויב (הלוואי שיכולנו לעשות זאת); התמודדות עם תנועת האוכלוסייה במרחב התמרון; זיהוי מצוקות הומניטריות ומתן מענה לצרכים אזרחיים-הומניטריים כפונקציה של משך זמן הלחימה – יש הבדל בין לחימה של יום, שבוע או חודש; תיאום הפעילות עם גורמים

סא"ל גיא שטולץ, ראש תחום מרכיב אזרחי בלחימה, יחידת תיאום פעולות הממשלה בשטחים (מתפ"ש)

בינלאומיים; הכללת אירועים אזרחיים ברמה הטקטית: מהר, יסודי, תודעתי; הזמת שמועות ואירועים כוזבים – כל אלה הם חלק מהאתגרים הרבים שניצבים בפנינו. מסע קצר בהיסטוריה של מלחמות ומבצעים שאירעו לאחרונה מציג תמונה של התמודדות עם האוכלוסייה ביחס להכרעת האויב, וההשפעה על מידת הלגיטימציה ללחימה. ב"חומת מגן" (2002) עשינו את המיטב מבחינת הכוח המבצעי, ומבחינת האוכלוסייה היו מקרים שפעלנו פחות טוב. לא ידענו להיטיב עם אזרחים בלחימה. כמה דוגמאות טקטיות: אמבולנס נתקל בטנק בכניסה לעיר, בדרך לבית החולים. הטנק מסובב את הקנה כדי לראות באיזה אמבולנס מדובר. האמבולנס רואה מולו קנה, מסתובב ונוסע אחורה. כעבור חמש דקות יש כותרות ברדיו ובטלוויזיה על כך שצה"ל מונע פינוי פצועים לבתי חולים. זו דוגמה למשמעות טקטית הקשורה לאוכלוסייה ולהשפעה על הלגיטימציה. דוגמה נוספת – אחת מחטיבות החי"ר החליטה למקם את חוליית הפיקוד הקדמית שלה (חפ"ק) בתוך בנק. ייתכן שמבחינה מבצעית הדבר היה נחוץ מאוד, אבל מייד נפוצה שמועה שצה"ל שודד בנקים. לכן אנחנו רואים כאן את נושא הדה-לגיטימציה וסרטים כגון 'ג'נין ג'נין' וסיפורים על טבח ועוד שלא היו, אבל איך אפשר להוכיח? אם אין לנו אפשרות להראות את זה, הדבר אינו נחשב.

במלחמת לבנון השנייה קיבל נושא זה ביטוי אחר, אז עדיין לא פעלו בשטח קצינים מיוחדים לנושא האוכלוסייה. לדוגמה, המקרה של כפר קאנא. אני סבור שגם אם צבא נמצא בעיצומה של לחימה ואומרים לו לעצור ל-24 שעות או ל-48 שעות כדי לטפל באזרחים שנפצעו ולאפשר לשיירות להגיע – לא משנה איפה נמצאים החיצים של האוגדות והחטיבות – צריך לעצור. ב"עופרת יצוקה" רואים כבר התקדמות – היה גם איזון של הלגיטימציה, שהייתה מוטמעת הרבה יותר במודעות של צה"ל, ויואב גלנט, אלוף הפיקוד דאז, הקפיד להכניס עם הכוחות קציני אוכלוסייה – תפקיד שנולד אז. נעשו פעולות רבות, עם זאת, לא כולן בוצעו בצורה המיטבית והיו מקרים של אי-תאום כזה או אחר בשטח, ונפגעו גם אזרחים בלתי-מעורבים בלחימה. גם ב"עופרת יצוקה" היו מקרים שבהם לא הצלחנו להטמיע באופן מעמיק את נושא ההתמודדות עם אזרחים בלחימה, וגולדסטון הראה זאת בדו"ח שלו ובדרכו, גם אם לאחר מכן הוכח שמקרים רבים מאלה שהציג אינם נכונים. נראה שלא ידענו להציג משהו כנגד, בזמן הנכון ובמקום הנכון. לדעתי, "עופרת יצוקה" הייתה במובן מסוים "הקש ששבר את גב המטכ"ל", ואחרי המבצע הייתה הבנה שצריך לפעול בדרך אחרת. אמר הרמטכ"ל לשעבר, גבי אשכנזי, שנושא העיסוק בלחימה משפיע על מידת הלגיטימציה, זהו חלק ממשימת הכוח וצריך לעסוק בו החל מהדרג הטקטי, מרמת הגדוד. ב"עמוד ענן", ההתמודדות עם האוכלוסייה עמדה בראש מעייניהם של מפקדים מהרמה האסטרטגית ועד הרמה הטקטית, למרות שלא הייתה כניסה קרקעית. הנושא היה

חלק מהחשיבה הצבאית במבצע זה, ולא ברור עד כמה צבאות אחרים בעולם עושים דברים כאלה תוך כדי לחימה: יותר ממאה קצינים הומניטריים פעלו ברמות השונות; היו 43 תיאומים מבצעיים תוך שיתוף פעולה עם 'הצלב האדום' ועם האו"ם; תוך כדי המבצע הוזנו 54 איתורים רגישים חדשים, מתוכם 18 מחסות אזרחיים (10 אלפים איש); הוכנסו לעזה 127 משאיות אספקה וניתנו אישורי יציאה ל-186 חולים ומלוויהם. אלה דוגמאות לכך שצה"ל דאג לעשות את ההפרדה בין מתן מענה לצורכי האוכלוסייה לבין הפגיעה באויב.

כיום אנחנו מבינים שלבד מחשיבותם של הערכים ומהידע של ביצוע המשימה, שעומד תמיד מול עינינו, יש גם גורמים אחרים שעלינו להתחשב בהם ולכלול אותם בשיקולים בזמן הלחימה. כל אלה הובילו אותנו לחשיבה חדשה מסוג אחר וליצירה של מאמץ הומניטרי אזרחי בלחימה, לצד מאמצים אחרים של הצבא בתחום הלחימה, המודיעין והלוגיסטיקה.

המאמץ ההומניטרי האזרחי בלחימה מורכב משלושה חלקים: המרכיב המבצעי – מזעור הפגיעה וההרס; המרכיב ההומניטרי – קציני אוכלוסייה מקצועיים שיודעים לזהות את המצוקות והצרכים של האוכלוסייה וגם לתת להם מענה; המרכיב התודעתי – בתמונה שבה צולמה אחת מחוליות האויב שפגענו בה רואים משגר הניצב ליד הגופות של אנשי החוליה, אבל התמונה שהוצגה בתקשורת לא כללה את המשגר, וכך ניתן היה להבין שמדובר בנפגעים מקרב האוכלוסייה. בהיבט זה יש מלחמה על כל פריט, על כל מקרה ועל כל דבר, כדי להימנע מדוחות כגון גולדסטון.

כיום אנחנו יודעים להגדיר וליישם את המרכיב המבצעי, ההומניטרי והתודעתי, ואת הכלים שאנחנו מכינים ומשתמשים בהם כדי ליישם את המאמץ הזה. יצרנו תורת לחימה עם מונחים מקצועיים, וביניהם מושגים חדשים כמו 'אתרים רגישים', 'אתרים מנועי תקיפה' – בתי חולים ואתרים של ארגונים בינלאומיים וריכוזי אוכלוסייה בלחימה. לדוגמה, ב"עמוד ענן" היו ריכוזי אוכלוסייה, סימנו אותם והעברנו לכוחות שלנו את המידע על אתרים מנועי תקיפה, שאותם אין לתקוף. 'ציר הומניטרי' הוא דרך שמשמשת ארגונים בינלאומיים ואוכלוסייה לצרכים הומניטריים; 'חלון זמנים הומניטרי' – פרק זמן שבו אנחנו יודעים לעצור את הלחימה ביוזמתנו, כדי לתת את המענה לאוכלוסייה.

מלבד תורת לחימה, יש לנו גם מערך של קציני אוכלוסייה החל מהדרג הטקטי, מרמת הגדוד. יש ביניהם אנשי מילואים וגם סדירים, שמכשירים אותם בקורסים מיוחדים בתחומי הדין הבינלאומי ושיתוף פעולה עם ארגונים בינלאומיים. כמו כן ניתנת הדרכה בנושא השפעת התקשורת – תיעוד וצילום, וכמובן בעניין המרכזי – מהו המרכיב האזרחי בלחימה, מה מטריד את האזרחים, אילו בעיות קיימות, איך לזהות את המצוקות ואיך לתת מענה לאזרחים בלחימה.

כיום מוביל מתאם פעולות הממשלה בשטחים (מתפ"ש) את הנושא בזירה הפלסטינית. דוגמה חשובה נוספת היא המרכז לתיאום ארגונים בינלאומיים והסברה, שהוא חלק חשוב מאוד וחדש שאנחנו משלבים בו גם ארגונים בינלאומיים – 'הצלב האדום' והאו"ם שעובדים איתנו בנושא זה. לסיום, כיום אנחנו מקצועיים הרבה יותר בנושא ההתמודדות עם אוכלוסייה בלחימה. אם וכאשר יהיה עימות נוסף, נעשה הכול כדי לעשות את ההפרדה ולהתמודד כהלכה עם האתגר של טיפול באוכלוסייה, לצד ביצוע המשימה של כוחותינו. גם המקצועיות שלנו עומדת על הפרק וגם הערכים שלנו הם עדיין אותם ערכים, לכן – לנצח ולהישאר בני־אדם.